

Razmatranja o neolitu sjeverozapadne Hrvatske

Pod sjeverozapadnom Hrvatskom (SZH) podrazumijevamo, kako je to već više puta naznačeno, regiju kojoj pripada i Podravina, tj. kraj između otprilike rijeke Ilove i okolice Virovitice na istoku (granica sa Slavonijom), rijeke Sutle i Haloza na zapadu (granica SR Hrvatske i SR Slovenije), Mure i Drave te manjih dijelova Prekodravlja na sjeveru (granica s NR Mađarskom), te rijeke Save na jugu. S obzirom na sam razmještaj pojedinih dijelova ovoga teritorija, te različitost prirodnih uvjeta za život, uključujući i različitost prometnih mogućnosti (u središnjemu planinskom dijelu nalaze se obronci Haloza, Ivančica, Medvednica, Kalničko gorje, Bilogora i Moslavačka gora, koji se uz rječice Lonju, Glogovnicu i Česmu spuštaju u nizinski teren; na sjeveru i jugu ovi planinski masivi sužavaju se u naplavne riječne doline uz Savu i Dravu), logično je da su i pojedine mikroregije ovoga uvjetno jedinstvenog i nejednako geografski vrednovanog teritorija doživljavale u svojoj kulturnoj prošlosti relativno raznolik razvojni put, koji je ipak i vrlo srodan međusobno, s obzirom na neposredne susedske odnose i položaj.¹

A. OSVRT NA STANJE ISTRAŽIVANJA

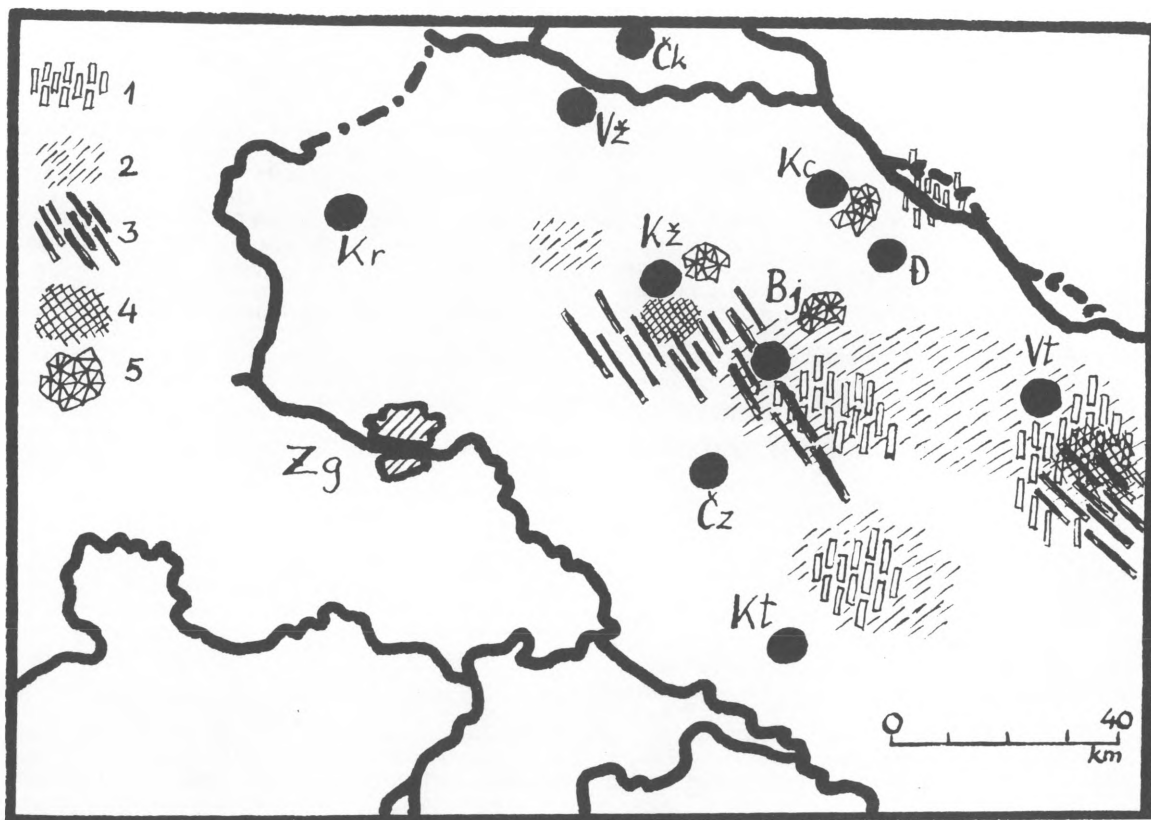
Istraživanja neolitskih nalazišta u SZH počinju prikupljanjem materijala još u prošleme stoljeću, ali se intenziviraju amaterskim iskapanjima nakon drugoga svjetskog rata. Među amaterima-arheolozima počasno mjesto i ovdje pripada Vjekoslavu Dukiću koji je proveo pokusno iskapanje na lokalitetu Krč kod Bektinca.² Zvonimir Lovrenčević i Đuro Jakšeković istakli su se prikupljanjem obimne građe.³ Krajem pedesetih godina Stjepan Vuković proveo je značajno istraživanje u Malom Korenovu,⁴ a šezdesetih godina Dragica Iveković je istraživala nekoliko nalazišta u Moslavini.⁵ Prilikom objave materijala iz okolice Križevaca problema neolita u SZH dotakao se i Josip Korošec (1962. god.).⁶ Međutim, najviše je istraživanjima i teorijskim doprinosom (od 1961. do 1981. godine) pridonio rješavanju problema neolitskog razdoblja Stojan Dimitrijević, koji je u okviru istraživanja Filozofskog fakulteta i Arheološkog instituta iz Zagreba proveo nekoliko izuzetno značajnih iskapanja na ovome području (Malo Korenovo, Gornji Brezovljani, Kaniška Iva), rezultate kojih je (uglavnom preliminarano) objavio u nekoliko sintetskih obrada ovoga razdoblja i u jednome sažetku (tj. zbog autorove smrti nedovršenom tekstu).⁷ U novije vrijeme provedeno je iskapanje na nalazištu Karane kod Križevaca (Zoran Homen),⁸ te na kompleksima nalazišta oko Pepelana (Kornelija Minichreiter) i u šumi Veliki cimer kod Jasenaša (Silvija Jančevski i Z. Marković) u blizini Virovitice.⁹ U pregledu topografije prehistorijskih lokaliteta Bilogore Goran Jakovljević se također

usputno osvrnuo i na neolitsko razdoblje ovih krajeva.¹⁰ Autor ovoga teksta u više manjih priloga ili osvrta te sintetskih radova također se bavio ovom prilično zamršenom problematikom.¹¹

Nakon godinama važećih i prihvaćenih postavki o neolitu SZH od strane S. Dimitrijevića (približno ovaj slijed – rani neolit: starčevačka kultura; srednji neolit: korenovska kultura; kasni neolit: brezovljanski tip i nakon njegove egzistencije 3. stupanj sopotske kulture; rani eneolit: lasinjska kultura),¹² već početkom iskapanja na lokalitetu Seče kod Koprivničkih Bregi (1979. godine) dobiva se ponešto drugačija slika prijelaza iz neolitskog u eneolitsko razdoblje u SZH,¹³ što se novijim istraživanjima sve više potvrđivalo ali i unosilo dosta nejasnoća u terminologiju, periodizaciju i kulturnu atribuciju.¹⁴ Niti danas se te nejasnoće i neslaganja ne mogu do kraja razjasniti, prvenstveno zbog brojnog neobavljenog materijala s nalazišta Gornji Brezovljani, Karane i Grabrovec kod Križevaca, Kaniška Iva kod Garešnice, te Pepelane i Jasenaš kod Virovitice. Ovim tekstom želimo naznačiti moguću sliku ovoga razdoblja kakvom se ona trenutno iskazuje i naznačiti osnovne probleme prilikom sintetskog zaokruživanja te slike. Stoga ne plediramo za konačnost ovih teza, budući da će manje dopune i korekcije morati biti prihvaćene nakon (nadamo se – što skorije) kompletne objave materijala, prvenstveno onoga iz zatvorenih cjelina ili iz pouzdanih vertikalno-stratigrafskih odnosa.

B. PITANJE RANOGA NEOLITA

Kako smo već naglasili, Dimitrijević i više drugih stručnjaka (doduše, prihvaćajući uglavnom njegove hipoteze) u rani neolit SZH stavljaju isključivo starčevačku kulturu (i to samo najkasniju, tj. od kraja spiraloid A stupnja), dok u srednji neolit ubrajaju korenovsku kulturu iz kompleksa linearno-trakastih keramičkih kultura (LTK, LBK), s tim da se dozvoljava mogućnost početka egzistencije krajem vremena Vinče A a trajanje se prekida u toku vinčanske kulture stupnja B-2 (sopotska kultura 1–B stupnja u Slavoniji).¹⁵ Situacija već nekoliko godina, nakon iskapanja u Kaniškoj Ivi 1978. godine,¹⁶ te novijih istraživanja ranog neolita u mađarskoj Transdanubiji, kao i u drugim dijelovima Evrope gdje egzistiraju LTK-kulture, danas međutim ne dozvoljava tako pojednostavljeno gledanje, niti sigurne zaključke o neolitizaciji SZH.¹⁷ Prije svega radi se o zajedničkom pojavljivanju ranih korenovskih nalaza (za koje niti Dimitrijević ne tvrdi da su najraniji) sa slikanom starčevačkom keramikom (bez obzira na usmene atribucije srednjim fazama, u tiskanim predizvještajima Dimitrijević nigdje ne govori o kojemu stupnju starčevačke kulture je riječ), te četvrtastim žrtvenikom koji je

Karta 1:
KARTA RASPROSTIRANJA NEOLITSKIH KULTURA U SJEVERO-ZAPADNOJ HRVATSKOJ (Neolithische Kulturen in Nordwestkroatien)

Bj=Bjelovar; Čk=Čakovec; Cz=Čazma; D=Durđevac; Kc=Koprivnica; Kr=Krapina; Kt=Kutina; Kz=Križevci; Vt=Virovitica; Vz=Varaždin; Zg=Zagreb

1 = starčevačka kultura, rani neolit (Starčevo-Kultur, Früh-Neolithikum); nalazišta: 1. Gacište (Vt); 2. Pepelane (Vt); 3. Kaniška Iva (Garešnica); 4. Stara Rača (Bj); 5. Zdralovi (Bj); 6. Gola (Kc); 2 = korenovska kultura, rani i srednji neolit (LBK/Korenovo-Kultur, Früh- und Mittel-Neolithikum); nalazišta: 1. Pakrac (Pakrac); 2. Datan (Grubišno Polje); 3. Pepelane (Vt); 4. Jasenaš (Vt); 5. Spišić Bukovica (Vt); 6. Kaniška Iva (Garešnica); 7. Tomašica (Garešnica); 8. Malo Korenovo (Bj); 9. Drljanovac (Bj); 10. Budinščina (Novi Marof);

3 = brezovljanski tip sopotske kulture, 1. faza kasnog neolita (Brezovljani-Sopot, Spät-Neolithikum, 1. Phase); nalazišta: 1. Pepelane (Vt); 2. Jasenaš (Vt); 3. Drljanovac (Bj); 4. Šuma Jasenova (Bj); 5. Gornji Brezovljani (Kz); 6. Beketinec-Krč (Kz); 7. Gornji Tkalec (Vrbovec)?

4 = Pepelane – tip sopotske skulture, 2. faza kasnog neolita (Pepelane-Sopot, Spät-Neolithikum, 2. Phase); nalazišta: 1. Pepelane (Vt); 2. Jasenaš (Vt); 3. Karane (Kz);

5 = kultura Seče, rani eneolit (Seče-Kultur, Früh-Eneolithikum); nalazišta: 1. Koprivnički Bregi – Seče (Kc); 2. Letičani-Buvik (Bj); 3. Grabrovec (Kz).

NAPOMENA: u zagradi je navedena općina u kojoj se lokalitet nalazi (općine Virovitica i Pakrac nalaze se u najzapadnijoj Slavoniji, a nalazišta koja su u njima spominju se u tekstu)

sličan vinčanskim žrtvenicima (radi se o jami 6 u Kaniškoj Ivi).

Pitanje neolitizacije također još nije do kraja riješeno: jednim dijelom neolitizacija SZH provedena je, kao i u istočnijim i nekim sjevernijim krajevima od strane starčevačkog i kereškog stanovništva, odnosno kultura koje su se proširile na kasnomezolitici supstrat u istočnijim dijelovima Karpatske kotline; s druge strane, još uvijek nije jasno niti pitanje tzv. pretkeramičkog neolita (tj. neolitskog načina života u stalnim naseljima i sa zemljoradnjom, ali bez keramičke produkcije), koji bi u SZH zapravo mogao postojati kao i u nekim drugim krajevima; i na kraju izuzetno važno pitanje vremenskog odnosa starčevačke kulture ili kulturnog kom-

pleksa prema najstarijim kulturama LTK-kompleksa, tj. je li njihovo pojavljivanje gotovo istovremeno, na što bi upućivao ogroman prostor koji ne može pokriti utjecaj s istoka, ili se radi o (barem u SZH i susjednim područjima) vremenskoj prednosti starčevačke kulture, kojoj se u ovim krajevima »pridružuje«, stvarajući se na djelomično drugačijoj populacijskoj osnovi, korenovska kultura iz kompleksa srednjoevropskih LTK-kultura.¹⁸ Budući da nam linearno-trakasta keramika najranijih obilježja s ovoga područja nije do danas poznata, smatramo da se na temelju stanja istraživanja realno može pretpostaviti vremenski prioritet starčevačke kulture, ali i egzistencija ranih faza korenovske kulture istovremeno sa starčevačkom kulturom, dok bi kasne faze ko-

renovske kulture sasvim zamijenile starčevačku na ovome područje, sve do jakoga pritiska sopotske kulture krajem srednjega neolita, kada nestaje i samostalne korenovske kulture, a stvara se brezovljanski tip sopotske kulture kao mješavina klasične sopotske i korenovske kulture.¹⁹ Što se tiče datiranja ovih kultura, procjene su različite: od nekalibriranih C¹⁴ datuma za istočna jugoslavenska nalazišta starčevačke kulture (od oko 5300/5200 do oko 4400/4300 god. p.n.e.)²⁰ do vrlo različitih datuma za kulture LTK-kompleksa (od oko 6000/5700 do oko 4900/4000 god. p.n.e. – ovisno o upotrebi različitih metoda mjerenja starosti).²¹ U našim krajevima korenovska kultura sasvim sigurno traje nešto dulje od starčevačke, te u trodijelnoj periodizaciji neolita taj njezin dio odgovora završetku srednjeg neolita (tj. u smislu da je kasna korenovska kultura trajanjem gotovo izjednačena sa sopotskom kulturom 1-A i 1-B stupnja, odnosno Vinčom B-1 i B-2).

C. PITANJE KASNOG NEOLITA

U novije vrijeme ponovno se velika pažnja s različitih strana i iz različitih kutova gledanja posvećuje kasnom neolitu, bolje rečeno vremenu nakon završetka klasičnih faza LTK-kultura u Karpatskoj kotlini, koje ujedno prethodi pojavi najranijih eneolitskih (bakrenodobnih) kultura. Ponovno se naglašava vrlo velika povezanost sveg toga prostora, naročito nakon prodora sopotske kulture na područje sjeverno od Drave i Mure, prije čega je u Slavoniji stvoren vjerojatno kratkotrajni tzv. Razište-tip sopotske kulture: povezanost se očituje od Brezovljana i Besehelyja, do tipova Bicske i Bina, koji su stvoreni na jakoj podlozi LTK-kultura (u SZH na podlozi korenovske kulture, drugdje na podlozi Zselizkulture).²² Nakon jednoga prijelaznog razdoblja, za koje se pretpostavlja da čini prijelazni most od srednjega ka kasnom neolitu, u SZH se stabilizira brezovljanski tip sopotske kulture, u Slovačkoj rana lendljaska Lužianky-kultura, a u Transdanubiji rana faza Zengővarkony-Lengyel kulture.²³ O međusobnoj jakoj povezanosti toga svijeta svjedoče i importirani predmeti ili očitji jaki utjecaji s različitih bližih ili udaljenijih područja (npr. situacija na lokalitetima Besehely, Sé, Brezovljani itd.).²⁴

Nakon vraćanja materijala s iskapanja u Gornjim Brezovljanima u Gradski muzej Križevci (materijal je neobrađen od 1973. godine stajao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu; obrađen je samo onaj dio koji je u predizvještajima upotrijebio S. Dimitrijević), predstoji kompletnija obrada i objava, a već se pri površnom pregledu srednjega dijela materijala može reći da neće stajati tvrdnja o malobrojnosti slikane keramike, kao niti sličnost sa sopotskim slikanjem (koje je zaista rijetko u klasičnoj varijanti).²⁵ Iako je Dimitrijević naznačio veze s moravskom slikanom keramikom i ubodno-trakastom (Stichband) keramikom, mora se naglasiti da je još nedovoljno poznata veza s lendljaskim lokalitetima i materijalnom kulturom u kontinentalnoj Sloveniji, koji također još nisu niti dovoljno vrednovani niti objavljeni, premda postoji i slikana keramika (ovdje ne ulazimo u precizniju dataciju toga materijala, ali napominjemo da je svakako kasnoneolitski; npr. nalazišta Ajdovska jama, Resnikov prekop – stariji dio, Moverná vas itd.).²⁶ Ova veza i pravac u smjeru prema austrijskoj i moravskoj slikanoj keramici (tzv. moravsko-austrijska grupa ili MOG prema E. Ruttkay) vrlo su važni za razumijevanje procesa u kasnom neolitu SZH, a sigurno će se pokazati i povratna veza. Nažalost, niti

dio materijala iz Donje Austrije ili ČSSR koji je do danas poznat još nije dovoljan da objasni sve veze.²⁷

Premda je nekoliko puta relativno različito vrednovano trajanje brezovljanskog tipa sopotske kulture (od druge polovice Vinče B-2 ili Sopota 1-B do druge polovice stupnja Vinča C ili Sopota 2: prema kronološkim tabelama; u tekstovima se navodi i mogućnost trajanja do početka Vinča-D stupnja, što smatramo realnijim),²⁸ u jednoj sintezi predložili smo prema analognim datumima trajanje od oko 4200/4100 do oko 3900 god. p.n.e.²⁹ Kod različitih autora nalaze se ili radiokarbonski datumi (obično nekalibrirani) ili procjene ovaoga razdoblja: drugi stariji stupanj MOG (MOG 1b) u Falkensteinu dao je datume koji uglavnom obuhvaćaju drugu polovicu 5. milenija (termoluminescentni) i prvu polovicu 4. milenija (nekalibrirani radiokarbonski).³⁰ Iz same Vinče datumi se kreću od oko 4400/4300 (za početnu fazu) do oko 3900 (za kasnu fazu), kalibrirani datumi za Gomolavu 1b (također kasna Vinča) iznose od oko 4100 do oko 3800/3700 god. p.n.e.,³¹ dok nekalibrirani datum za kasnoneolitski sloj na nalazištu Peperlane 1 (tell) iznosi 3950 ± 110 god.p.n.e.³², a za 1. fazu nalazišta u Aszódu (lendljaska kultura koja vremenski odgovara otprilike drugoj polovici Vinče C i Sopota 2) nekalibrirani datumi kreću se od 4030 do 3650 ± 100 god. p.n.e.³³ Ovi datumi ovdje su navedeni kao pokazatelj kako se približno kreću datumske vrijednosti za horizonte kasnoga neolita u SZH, ali prema mjerenjima dobitvenima na srodnom materijalu iz susjednih oblata.

Neriješena kompletna slika brezovljanskog tipa sopotske kulture i danas je uzrokom mnogih nedoumica oko datiranja, ali još je više pravilnog atribuiranja materijala iz SZH i susjednih krajeva: od naznaka i analiziranja materijala s Krča kod Bektinca,³⁴ preko nedoumica oko atribuiranja jednoga dijela materijala s nalazišta u Pepelanama, Karanama i na kraju (1988. god.) u Jasenašu,³⁵ te predlasijskog horizonta na lokalitetu Seče kod Koprivničkih Bregi.³⁶

Vrlo jake veze s lendljaskim kulturama, ali i izrazitu povezanost s prostorom klasične sopotske kulture u srednjoj i istočnoj Slavoniji, pokazuje prije svega nalazište na tellu Peperlane 1, koje je tek započela istraživati 1985. god. K. Minichreiter: osim ovih dviju komponenta, ali i u vezi s kasnim lendljaskim kulturama, valja spomenuti i dalje utjecaj Stichbandkeramike, keramiku tankih stijenki slikanu u samome naselju (pronađeni su grumeni boje) u maniri lendljaskih kultura, te nastavak brezovljanske tradicije zoomorfnih aplikacija i aplikacija u obliku ruke s različitim brojem prstiju.³⁷ Analogije ovome horizontu ukazuju na vrijeme Vinče D-1 i D-2, te Sopota 3, a neki elementi na ovome nalazištu kao i na nalazištu Karane ukazuju na dodirne točke i veze s butmirskom kulturom, što ne iznenađuje s obzirom na ranije dokazane veze s lendljaskim kulturama u naselju Obre II.³⁸ Kulturna atribucija materijala s tella Peperlane i ostalih srodnih istovremenih nalazišta (s djelomice istovrsnim materijalom, budući da je svaki lokalitet pomalo unikat u jednome dijelu materijala) zadaje i danas dosta teškoća, a čvršće će se moći vezati uz klasičnu sopotsku kulturu i brezovljanski tip kao istovremene i prethodne pojave, te uz naknadnu kulturnu pojavu iz neposredno slijedećeg razvojnog perioda – uz horizont i kulturu Seče. Prema trenutno dostupnim pokazateljima bilo bi dobro ovaj cijeli horizont (tj. vjerojatno potpuno trajanje vinčanskih stupnjeva D-1 i D-2) u SZH i najzapadnijoj Slavoniji označiti **horizontom Peperlane**,

što bi najvjerojatnije značilo da bi u kulturnom smislu moglo biti riječi o **Pepelane-tipu sopotske kulture**.³⁹ Ovo rješenje pomoglo bi i izbjegavanju nesporazuma oko datiranja a naročito kulturnog atribuiranja materijala s lokaliteta Seče: ondje ne samo da postoje neke bitne razlike među keramičkim oblicima, tehnikama ukrašavanja i motivima, nego gotovo nema traga slikanju ili posudu tankih stijenki lendjelskog tipa, bez obzira na druge elemente koji ukazuju na srodnost s lendjelskim kulturnim krugom.

U nekoliko navrata, uz objavu relativno zadovoljavajućega broja predmeta, problem ranog eneolita SZH rješavan je situacijom koja je ukazivala na to razdoblje istraživanjima lokaliteta Seče od 1979. do 1987. godine.⁴⁰ Osim zatvorenih cjelina među kojima najmlađe pripadaju prijelazu na lasinjsku kulturu (radiokarbonski datum iz toga sloja je 4450 ± 150 godina, ali s dendrokronološkom korekcijom iznosi 3160–2860 god. p.n.e.), a starije bismo morali smjestiti u vrijeme između kraja Vinče D–2 i lasinjske kulture, tj. istovremeno sa završnim stupnjem sopotske kulture u Slavoniji (tzv. Sopota 4), vinčanske kulture u Bosni (Gornja Tuzla, tzv. Vinča D–3), te stupnjem neslikanih lendjelskih kultura (Lengyel 3 i tzv. neslikani stupanj moravske slikane keramike, MOG IIb, tzv. Epilengyelkomplex), na samome nalazištu Seče do danas nije pronađen niti jedan objekt

lasinjske kulture, a nekoliko fragmenata sličnih lasinjskima, koji su pronađeni u sloju recentnog humusa mogu pripadati i prijelaznoj razdoblju prema lasinjskoj kulturi, te će u lasinjskoj takvi ornamenti i profili biti odavde najvjerojatnije naslijeđeni.⁴¹ Inače u fizionomiji tzv. kulture Seče (tj. horizonta ranog eneolita u SZH) naročito su uočljive srodnosti s kasnom klasičnom sopotskom kulturom iz Slavonije, ali i mnogo elemenata iz lendjelskog kulturnog kruga, te kulturnog kompleksa Bubanj–Salcutza–Krivodol.⁴²

Premda postoje vrlo različite periodizacije neolita i eneolita,⁴³ mi trenutno ostajemo uglavnom pri periodizaciji neolita kakvu je predložio ranije S. Dimitrijević, tj. tročlanoj periodizaciji s nešto izmijenjenim i dopunjenim dijelovima.⁴⁴ Rezimirajući, spominjemo još jednom da u SZH u ranom neolitu egzistiraju starčevićka i korenovska kultura (s tim da starčevićka počinje ranije, a korenovska traje nešto dulje); u srednjem neolitu u SZH egzistira samo korenovska kultura, a pred sam kraj toga perioda stvara se brezovljanski tip sopotske kulture; kasni neolit dijeli se na Brezovljani-tip (u vrijeme Sopota 2 i Vinče C) i Pepelane-tip (u vrijeme Sopota 3 i Vinče D–1 i D–2); prijelaz na rani eneolit i sam rani eneolit pripadaju kulturi Seče, nakon koje u srednjem eneolitu egzistira na cijelom prostoru sjeverne Hrvatske lasinjska kultura.

Prilog: KRONOLOŠKA TABELA NEOLITA

Razdoblje	SZH (NWK)	Slavonija	Transdanubija
Rani neolit (Früh-Neolithikum)	STARČEVO + LBK (KORENOVO)	STARČEVO	STARČEVO + KÖRÖS + LBK
Srednji neolit (Mittel-Neolithikum)	LBK (KORENOVO)	SOPOT (KLASIČNI) 1 + SOPOT–RAŽIŠTE	LBK + ZSELIZ + SOPOT
Kasni neolit (Spät-Neolithikum)	SOPOT–BREZOVLJANI	SOPOT (KLASIČNI) 2	SOPOT–BICSKE LENGYEL 1
Rani neolit (Früh-Eneolithikum)	SOPOT–PEPELANE	SOPOT (KLASIČNI) 3	LENGYEL 2
	SEČE	SOPOT (KLASIČNI) 4	LENGYEL 3 + LUDANICE 1

BILJEŠKE:

1. v. npr. D. Feletar, u: 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, katalog izložbe, Koprivnica 1986, 4-5 (publikacija dalje: Katalog 40 god. SZH); također: D. Feletar, Znanstveni skup HAD-a Koprivnica 1986 (u tisku)
2. Z. Marković, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 8, Ljubljana 1980, 27 i d.
3. S. Dimitrijević, Znanstveni skup Varaždin 1975, Izdanja HAD 2, Zagreb 1978, 71 i d. (dalje: S. Dimitrijević 1978)
4. S. Vuković, Starinar n.s. 7-8, Beograd 1958, 231 i d.
5. D. Iveković, Zbornik Moslavine I, Kutina 1968, 349 i d.
6. J. Korošec, Zbornik Filozofske fakultete IV/1, Ljubljana 1962.
7. S. Dimitrijević, Praistorija jugoslavenskih zemalja 2, Sarajevo 1979, 229 i d. (dalje cit. S. Dimitrijević, Jugoslavija 2), te ondje navedena lit.; S. Dimitrijević, Znanstveni skup Vukovar 1981, Izdanja HAD 9, Zagreb 1984, 9-11.
8. Z. Homen, Katalog 40 god. SZH, 93
9. K. Minichreiter, Obavijesti HAD 18/1, Zagreb 1986, 13 i d. (za Pepelane); Z. Marković - S. Jančevski, Obavijesti HAD 21/1, Zagreb 1989, 19 i d. (za Jasena)
10. G. Jakovljević, Bjelovarski zbornik 1, Bjelovar 1989, 108 i d. (obratiti pažnju na tehničku grešku u kronološkoj tabeli na str. 115!)
11. v. npr. Z. Marković, Poročilo 8; Isti, Podravski zbornik 81, Koprivnica 1981, 228 i d.; Isti, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3, ser. 18, 1 i d.; Isti, Katalog 40 god. SZH, 6 i d.; Isti, Arheološki vestnik 36, Ljubljana 1985, naročito 52 i d.; Isti, Znanstveni skup HAD-a Koprivnica 1986 (u tisku); Isti, Podravski zbornik 87, Koprivnica 1987, 142 i d.; Isti, Problem kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranoga neolita do početka brončanog doba, Ljubljana 1988 (rukopis doktorske disertacije; dalje cit: Z. Marković, Problem kontinuiteta)
12. S. Dimitrijević 1978, Sl. 12 - Kronološka tabela; S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, Sinhr. tab. sjeverne zone na str. 360
13. Z. Marković, Podravski zbornik 79, Koprivnica 1979, 97 i d.
14. v. Z. Marković, Problem kontinuiteta
15. v. bilj. 12
16. S. Dimitrijević, Znanstveni skup Vukovar 1981; S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 314 i d.; T. Težak-Gregl, Katalog 40 god. SZH, 93
17. v. npr. N. Kalicz, Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 52/83, Verlag August Lax, Hildesheim 1984, 91 i d.; E. Ruttikay, Das Neolithikum in Niederösterreich, Wien 1985; J. Lüning - P. Stehli, Spektrum der Wissenschaft, April 1989, 78 i d.
18. o tome Z. Marković, Problem kontinuiteta
19. S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 332-333, 342-343, 360
20. v. npr. The Neolithic of Serbia, Archaeological Research 1948-1988 (ed. D. Srejović), Belgrade 1988, 10, 45-46
21. v. npr. 8000 Jahre Keramik im Westpannonischen Raum, Katalog N.F. 31, Eisenstadt 1988, Chron. Urgeschichte a.S. 15 (6000-4000); J. Lüning-P. Stehli, o.c. Bild 3 (5700-4900)
22. N. Kalicz, Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 33-34, Wien 1983-1984, 271-285, T. 1-8; Z. Marković, Arheološki vestnik 36, 56-58
23. S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 344-345
24. M. Károly, Az újkőkori falu (Das neolithische Dorf), Kataloge 94, Savaria múzeum Szombathely 1982, ornamenta na str. 16-17; N. Kalicz, Mitteilungen 33-34, 273-274, T. 3:10-13, 278-279, T. 5:6,9; S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 341
25. S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 350; S. Dimitrijević 1978, 90; zahvaljem kustosu Gradskog muzeja Krizevci, Z. Homen, na uvidu u materijal
26. Ajdovska jama: Poročilo 4, Ljubljana 1975, 170 i d. (k tomu i S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 347 i d.); Resnikov prekop - stariji dio: J. Korošec, Poročilo 1, Ljubljana 1964, 25 i d. (k tomu i H. Parzinger, Arheološki vestnik 35, Ljubljana 1984, 31 i d.); Moverna vas: F. Leben, Arheološki vestnik 36, Ljubljana 1985, 396
27. v. npr. E. Ruttikay, Mitteilungen 33-34, Wien 1983-1984, 221 i d., T. 1 (karta rasprostiranja)
28. S. Dimitrijević 1978, Sl. 12; S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 343, suprotno tomu v. Sinhr. tab. na str. 360!
29. Z. Marković, Problem kontinuiteta
30. J. Neugebauer, Mitteilungen 33-34, Wien 1983-1984, 177; E. Pernicka - J. A. Wagner, Mitteilungen 33-34, 262, 270
31. The Neolithic of Serbia, 46-47
32. K. Minichreiter, Znanstveni skup Koprivnica 1986 (u tisku)
33. N. Kalicz, Kőkori falu Aszódon (Neolithisches Dorf in Aszód), Múzeumi füzetek 32, Aszód 1985, 105-107
34. S. Dimitrijević 1978, 95; Z. Marković, Poročilo 8, 27 i d.
35. v. bilj. 8 i 9
36. Z. Marković, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 18; Z. Marković, Problem kontinuiteta
37. Z. Marković, Muzejski vjesnik 11, Varaždin 1988, 31 i d.; Z. Marković, Problem kontinuiteta
38. A. Benac, Jugoslavija 2, 430, 437, T. 60:11, T. 61:7
39. U referatu na Znanstvenom skupu u Koprivnici 1986. godine (radna verzija koja je pročitana na simpoziju) predložili smo dvojak naziv (kultura Pepelane-Seće) što bi moglo dodatno iskomplicirati terminologiju i periodizaciju. I rješenje koje se nalazi u ovom tekstu ne smatramo konačnim do veće količine objavljenoga materijala i uvida u pouzdane zatvorene cjeline.
40. Z. Marković, Podravski zbornik 79, 104-105; Z. Marković, Podravski zbornik 81, 195-196; Z. Marković, Podravski zbornik 82, 241-242; Z. Marković, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 18, 16-18; Katalog 40 god. SZH, 7; itd.
41. v. npr. Z. Marković, Podravski zbornik 79, T. 3:14-15; Z. Marković, Podravski zbornik 82, T. 1:3
42. Z. Marković, Problem kontinuiteta
43. v. npr. E. Ruttikay, o.c. 78; J. Pavuk-S. Šiška, 10. Int. Congress Mexico 1981, Nitra 1982, 31 i d.
44. S. Dimitrijević, Jugoslavija 2, 234-235